

גרשון צין

מדרכי הוראת התנ"ך: הוראת תנ"ך בעזרת המדרש

אחת הדרכים ללמד פרק בתנ"ך היא על פי פרשנות חז"ל. במאמר זה אציג דרך זו בדגש על האופן שבו הסיפור המדרשי משתלב בתוך הסיפור המקראי ומוסיף לו ממד של עומק רעיוני וחינוכי.

זכיתי לכך שתחילת ההיכרות המסודרת שלי עם עולם המדרש הייתה בשיעוריו של פרופ' יונה פרנקל, בהיותי סטודנט במכללת ליפשיץ. ממנו למדתי איך להעמיק במדרש ולמצוא בו רעיונות חינוכיים ומוסריים. את המאמר הזה אני מבקש להקדיש לזכרו ולעילוי נשמתו.

במאמר שלפנינו אביא שתי דוגמאות לנושא שאני מבקש להבליט: הוראת התנ"ך באור פירושיהם המדרשיים של חז"ל.¹ הדוגמה האחת היא מהפרקים הראשונים העוסקים באלהו הנביא בספר מלכים, והשנייה – מהפרקים במלכים וישעיהו העוסקים במסע סנחריב. על שני סיפורים אלה נכתבו מדרשים מופלאים ומפורסמים, ובעזרתם אנסה להדגים את רעיונותיי. בשני המקרים נקודת המוצא תהיה הדרושי בין הדמויות, שאיננו מופיע במקרא, והמדרש הוא שמאיר אותו.

ותחילה אני מבקש להעיר שתי הערות מבוא:

1. בגוף המאמר אתיחס למקרים שבהם המדרש קשור לפשט של הסיפור, ומשתלב בתוכו בקלות יחסית. ועדיין צריך לזכור שכשמלמדים תנ"ך בכיתה שבה הילדים כבר יודעים לקרוא בעצמם את הטקסט, דהיינו מכיתה ב או ג

¹ כידוע, פרופ' יונה פרנקל הרבה לכתוב על המדרש, וכתביו מכילים זוויות שונות של התייחסות לנושא. בהקשר של המדרש כמפרש את המקרא ראו למשל פרנקל, 1996, עמ' 40–53. עוד בנושא זה ראו קיציס, תש"ס; גנץ, תש"ע.

ואילך, חייבים לוודא שהתלמידים קראו את מה שהכתוב עצמו מספר, ויודעים להבדיל בין הסיפור המקראי לבין התוספת של המדרש.²

2. לא כל הפרקים ולא כל המדרשים מתאימים לדרך שאותה אציג להלן. שתי הדוגמאות שאביא הן של מדרשים שמשלבים בסיפור, הן מבחינת רצף הסיפור הן מבחינת הרעיונות. במקרים הרבים שבהם המדרש רק משתמש בסיפור המקראי כנקודת מוצא שממנה הוא מפליג למחזות שאין קשר בינם לבין הפרק הנלמד – ספק אם לימוד המדרש הוא חלק משיעור תנ"ך או שהוא חלק משיעור בספרות חז"ל.³

דוגמה ראשונה: הקב"ה, אליהו ואחאב

נפתח בפרקי אליהו: פרק טז במלכים א מסתיים בתיאור חטאי אחאב ובסיפור חיאל בית האלי שבנה את יריחו בניגוד לחרם של יהושע, וקיבל את העונש על פי האזהרה של יהושע – בניו מתו במהלך בניית העיר. בתחילת פרק יז מופיע אליהו הנביא, בלי הקדמה, בלי הסבר מי הוא ומה הוא ואיזו זכות והזדמנות יש לו לדבר אל המלך. ידוע לנו שפעמים רבות המדרש משלים פערים בסיפור המקראי, וגם כאן זה מה שהמדרש עושה לכאורה. אביא להלן את דברי הגמרא בפרק חלק, בתרגום חופשי לעברית:

אחאב היה אוהבו של חיאל. באו אחאב ואליהו לניחום אבלי אצל חיאל... אמר אחאב לאליהו: הרי קללתו של משה לא מתקיימת, שכתוב וסרתם ועבדתם וכו' וכתוב וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים ולא יהיה מטר. והרי אני הקמתי עבודת אלילים בכל מקום בממלכת ישראל ומרוב גשם שיורד לנו אנשים לא יכולים ללכת לסגוד לאלילים, ואתה אומר שקללתו של יהושע, תלמידו של

² פעמים רבות חסרים פרטים בסיפור המקראי, ואנו נוטים להשלים אותם על פי המדרשים המוכרים המובאים ברש"י או במפרשים אחרים. חשוב שהתלמידים יידעו מה כתוב בתנ"ך ומה לא כתוב בו אלא במדרש ובפירושים. ראו רוזנברג, תשנ"ז, על החלוקה בין שני סוגי המדרשים, וכן על הגיל שבו ראוי להורות מקרא בעזרת המדרש. דיון בגישתו של הרמב"ם למדרשי האגדה ראו אצל יונגסטר, תש"ס. יונגסטר טוען שהדעה הרווחת שמדרשי האגדה משלימים את הסיפור תוך הבעת רעיונות של הדרשן בלבד איננה נכונה, ואפילו לפי הרמב"ם יש קשר ישיר יותר בין המדרש לבין כוונתו העיקרית של המקרא.

³ לחלוקה שיטתית של סוגי המדרשים, כגון מדרשים המשלימים פערים בסיפור, מדרשים המהווים דרשות על פסוקים ועוד, ראו מאק, 1995, בייחוד בפרק יב (על דרכי האגדה); פרנקל, תש"ן; היימן, 1970.

משה [שמי שיבנה את יריחו בניו ימותו] מתקיימת? מיד: ויאמר אליהו התשבי מתושבי גלעד חי ה' אלהי ישראל אם יהיה טל ומטר כי אם על פי דברי. התפלל אליהו ונתנו בידיו את מפתח הגשמים (סנהדרין, קיג, ע"א).

בחלק זה של המדרש מסופר על השיחה – הוויכוח הקנטרני לכאורה – בין אליהו לאחאב ותוצאותיה. מכאן ממשיך המדרש להצגת הדו-שיח – שאף הוא נראה כהתמקחות מוזרה – בין אליהו לבין הקדוש ברוך הוא:

... כיוון שראה הקב"ה שיש צער רב בעולם [בגלל עצירת הגשמים] אמר לאליהו שילך לצרפת [צידון], וכתוב: ויהי אחר הדברים האלה חלה בן האשה בעלת הבית, התפלל אליהו שיינתן לו מפתח של תחיית המתים. אמר לו הקב"ה: שלושה מפתחות לא נמסרו לשליח [אלא נשארו בידי ה']: של חיה [יולדת], של גשמים ושל תחיית המתים, (ואם אתן לך את מפתח תחיית המתים) יאמרו: שנים ביד תלמיד ואחד ביד הרב? החזר לי את מפתח הגשמים ואתן לך את מפתח תחיית המתים. זהו שכתוב: לך הראה אל אחאב ואתנה מטר (על פי בבלי, סנהדרין קיג, ע"א).

כאמור, המדרש משלים לנו כאן פערים רבים בסיפור: איך נפגשו אחאב ואליהו (בניחוס אבלים אצל חיאל בית האלי, וזה גם הקשר בין סוף פרק טז לתחילת פרק יז), מדוע אליהו מקלל שלא יירדו גשמים (כי אחאב קנטר אותו על הדבר הזה בקשר לאי-קיום קללת משה), מדוע אליהו נשלח לצידון (כי שם הוא יתגלגל למצב שבו הוא יצטרך את "מפתח" הרחמים), ומדוע אחרי שאליהו החיה את הילד חוזר הגשם (כי הוא החזיר את מפתח הגשמים). הנקודה האחרונה נובעת גם מהדיוק במילות הפסוקים: בתחילת פרק יז אליהו אומר שהמטר ירד רק על פי דברו ("ויאמר אליהו התשבי ... אם יהיה השנים האלה טל ומטר פי אם לפי דברי" [מל"א יז, א]), ובתחילת פרק יח ה' אומר שהוא (ה'!) ייתן מטר ("... ודבר ידוד יהיה אל אליהו ... ואתנה מטר על פני האדמה" [שם, יח, א]).

אפשר לומר שהמדרש הזה איננו מסוג המדרשים שאליהם התייחסתי למעלה, שמפליגים מהסיפור המקראי למחזות שאינם קשורים כלל ועיקר לפרק. אבל מצד שני, יחד עם ההשלמה היפה של הפערים בסיפור, יש במדרש שתי שיחות שנראות קצת מופרכות, ואולי אפילו קטנוניות: בשיחה בין אחאב לאליהו אחאב פונה לאליהו במין "קל וחומר" קנטרני בעניין הקללות, ולפי המדרש אליהו כביכול "עושה לו דווקא", ומראה לו שהוא יכול לגרום לכך שגם הקללה החמורה תתקיים. בשיחה בין ה' לאליהו יש מעין התמקחות קטנונית-קמעא,

כשאליהו מבקש מה' את מפתח תחיית המתים, וה' אומר לו: תן לי את המפתח שאצלך, ואז אתן לך מפתח אחר במקומו.

אני מבקש להראות ששתי השיחות המעט מוזרות האלה הן עיקרו של המדרש, והן קשורות מאוד לפשט הסיפור, למהלך הפרקים ולרעיונות המובעים בהם.

טענתי היא שהוויכוח בין אחאב לאליהו הוא ויכוח מהותי ולא קנטרני. הדיון העקרונותי שהתקיים ביניהם הוא על תפיסת ההשגחה בעולם. אחאב ואליהו אינם מייצגים רק את עצמם אלא את הוויכוח שחוצה את עם ישראל.

מה מסתתר מאחורי הטענות של אחאב בוויכוח עם אליהו? אם קללת משה, הרב, שלא יהיה מטר כשעובדים עבודה זרה אינה מתקיימת, הרי ברור שקללת התלמיד יהושע שמי שיבנה את יריחו ימותו בניו גם כן לא תתקיים. והרי אנחנו רואים שבניו של חיאל כן מתו? לפי אחאב אין זה אלא צירוף מקרים. וכן באשר לעבודה זרה – אם יש גשם אז מה שכתוב בתורה שאסור לעבוד אלילים אינו נכון. אם כן, אלה הם שני העקרונות של אחאב: מותר לעבוד עבודה זרה, שבה האדם הוא זה שיוצר את אליליו וקובע את דרכי עבודתם ואת כוחותיהם לפי רצונו, ומה שקורה בעולם איננו תולדה של השגחה עליונה, אלא הכול צירופי מקרים, הכול שרירותי ואינו קשור למעשי האדם ולהתנהגותם הדתית והמוסרית. על פי זה ניתן להבין בצורה נכונה יותר ועמוקה יותר את תגובתו של אליהו – הקללה על הגשם. הוא חייב להראות לאחאב שיש השגחה א־לוקית, שמה שכתוב בתורה על שכר ועונש אכן מתקיים, שדברים אינם קורים בעולם בגלל צירופי מקרים אלא לפי רצון ה'.

מקריאת הפרקים הבאים נראה איך הבנה זאת עומדת ביסוד התנהגותם ודבריהם של המלך והנביא. כשאין גשם אחאב הולך לחפש אוכל. הוא חייב למצוא אוכל כדי להוכיח שאין באמת עונש א־לוקי, שיש אוכל בעולם גם כשעובדים עבודה זרה. כשהוא פוגש באליהו הוא קורא לו "עוכר ישראל", כי לפי תפיסתו היעדר הגשם הוא בגלל הקללה של אליהו, ולא בגלל רצון ההשגחה. ואילו אליהו קורא לו "עוכר ישראל", כי לפי תפיסתו אין גשם בגלל מעשיו של אחאב, ועצירת הגשמים אינה אלא העונש על עבודת האלילים. אם כן, אותה שיחה קנטרנית שמוצגת במדרש היא בעצם ביטוי להבדלים התהומיים בין הגישות והאמונות של המשיחים כפי שעולה מתוך הכתובים בהמשך.

להבנה הזו של הוויכוח בין שתי הדמויות יש השלכה עכשווית ברורה וחושה. העולם המערבי המודרני שאימץ לעצמו בדורות האחרונים כלי חשיבה של המדע, של היכולת האנושית להבין את העולם ואף לשלוט ברבים מכוחותיו

– נוטה לערער על צורת החשיבה שמכירה בכוח עליון שנמצא מעל השכל האנושי, על אמונה באל. תלמידינו שגדלים על ברכי החשיבה המערבית נדרשים למאמץ גדול ולאבחנה דקה ומתוחכמת כדי להכיר את היכולות האנושיות הגדולות והולכות, מצד אחד, ואת הגבולות של היכולות האלה ואת המשמעות והכח של האמונה באל עליון קונה שמים וארץ, מצד שני.

וכעת לדורשיח השני, בין ה' לאליהו: כאן אני משלב את התובנות העולות מן הפרקים הבאים תוך כדי ההתייחסות לדורשיח זה. מדוע אליהו גוזר שלא יהיה מטר? ראינו שהוא עושה זאת כדי להוכיח את קיום דבר ה' בעולם. יחד עם זאת, לפי ההמשך אנחנו רואים שהוא עושה זאת גם כי הוא כועס על עם ישראל, הוא מתוסכל מהתנהגותם, ובעיקר כי הוא מאמין, כמו נביאי הספר שבאו אחריו, שהגזרה הקשה עשויה לפקוח את עיניהם ולהחזיר אותם בתשובה (כפי שעולה מתוך דבריו במעמד הר הכרמל ובמעמד בחורב). על פי הפרקים אפשר לראות שהקב"ה אינו מסכים עם הגישה של אליהו. הוא רוצה שאליהו ייגש אל העם בדרך רכה יותר, ב"קול דממה דקה" (מל"א יט, יב), בלי מניעת אמצעי קיום בסיסי כמו מים. והנה, בסיפור שאליו מתייחס חלקו השני של המדרש הקב"ה מעמיד את אליהו בפני דילמה עצומה: בנה של האישה המארכת את אליהו מת, ואליהו מתמלא רחמים עליו ומבקש להחיותו. כעת מגיע המיקוח בקשר למפתחות. אומר הקב"ה לאליהו: עליך להחליט, או שאתה תקיף או שאתה רחמן; או שאתה רוצה להמשיך לחנך את עם ישראל ביד קשה על ידי מניעת גשמים עד שיחזרו בתשובה, או שאתה רוצה לנהוג ברחמים כלפי הילד; או שאתה רוצה להמשיך להחזיק אצלך את מפתח הגשמים שמבטא את המידה הקשה והתקיפה, או שאתה רוצה את מפתח החיים המבטא את הרחמים שלך על הילד, ואז עליך לוותר על מפתח הגשמים, על הגישה התקיפה.⁴ אליהו בוחר בדרך הרחמים, כרגע חשוב לו יותר להחיות את הילד, ומכיוון שכך נוהג אליהו

⁴ בדרך שונה אבל באמצעות רעיון דומה מסביר הקב"ה ליונה למה הוא לא מעניש את נינווה, והכתוב רומז לקשר בין שני נביאים אלה במילים שבהן הוא מתאר את תגובותיהם למציאות המוכתבת על ידי ה'. על אליהו כתוב: "וַיִּשְׁאַל אֶת נַפְשׁוֹ לְמוֹת נִיאֲמָר רַב עֲתָה יְדָרְךָ קַח נַפְשִׁי כִּי לֹא טוֹב אֲנִי מְאַבְחָתִי" (מל"א יט, ד), ועל יונה כתוב: "וַעֲתָה יְדָרְךָ קַח נָא אֶת נַפְשִׁי מִמְּנִי כִּי טוֹב מוֹתִי מִחַיִּי" (יונה ד, ג). על הקשר בין אליהו ויונה ראו עוד אצל אריאל, 1994, עמ' 158, הערה 47, ועמ' 457–462.

במקרה הפרטי שלפניו (ואי אפשר שינהג אחרת!), ברור שה' ינהג ברחמים כלפי כל עם ישראל, והוא מחזיר את הגשמים.⁵ אם כן, מה שבקריאה ראשונה של המדרש נראה כשיחה מופרכת וכמיקוח קטנוני בין ה' לבין הנביא לגבי מי מחזיק יותר מפתחות, מסתבר, לאחר קריאה מעמיקה ושילוב המדרש והפרקים עצמם, כשיחה שמבטאת באופן מדויק ומהותי את ההבדל בגישה שבין ה' לאלהו, את הצורך להתמודד עם השאלה מהי המידה שנכון ללכת בה, הדין או הרחמים. זוהי הדרך שבה ה' מבקש להעמיד את אליהו על צדקת גישתו (של ה'), ועל הקושי שקיים בדרך שבה הולך הנביא. לקריאת הפרקים על פי ההבנה הזו יש השלכות חשובות בהקשר החינוכי. כאשר למורים, השאלה עתיקה ומוכרת: איך צריך לנהוג בתלמידים – בתקיפות או ברכות? והנה אנו רואים מתוך המיקוח על המפתחות שהמציאות מכתיבה דרכים שונות על פי הצורך והשעה. גם אליהו התקיף חייב לנהוג ברחמנות כשהמצב דורש זאת, כשבן האישה המארכת אותו חולה. לפעמים מורה תקיף יכול להשיג תוצאה הפוכה מזו שהוא מכוון אליה, ולפעמים מורה בעל מענה רך יכול למצוא מי שלא מעריך את סגנונו. הכול צריך להיות לפי העניין. אשר לתלמידים, הבנת הפרקים על פי המדרש שהבאנו היא כלי חשוב לחינוך למורכבות. בגיל ההתבגרות יש נטייה חזקה לראות את העולם בצבעים של שחור ולבן, ועלינו לחנך אותם לכך שקיימים במציאות מצבים רבים של אפור, ואפילו מצבים שבהם השחור נכון יותר מהלבן ולהפך.

דוגמה שנייה: ישעיהו וחזקיהו

בספר מלכים ב, פרקים יח ו-יט, מסופר שבעקבות מרד של חזקיהו מלך יהודה בסנחריב מלך האימפריה האשורית, מגיעים האשורים למסע עונשין, כובשים את

⁵ הרב אלחנן סמט (תשס"ג) התייחס בהרחבה רבה לפרקים בספר מלכים העוסקים בסיפורי הנביא אליהו בספרו "פרקי אליהו". על פי דרכו בניתוח הלשוני והספרותי, הוא מדגיש את הקשר בין סיפור החייאת הילד על ידי אליהו לבין הבצורת, הוויכוח של אליהו עם ה' וסיום הבצורת בתחילת פרק יח. הוא מתייחס גם למדרש שהבאתי במאמרי, אבל הקשרים שהוא מוצא בין הסיפורים והדרך שבה הוא מגיע למסקנותיו שונים מהאופן שבו אני למדתי את הפרשה. ראו בהרחבה שם, עמ' 22–97. על מדרש שלושת המפתחות ראו גם אצל פרומן, תשנ"ה. גם הוא מדגיש את קנאותו של אליהו לדבר ה', ואת הוויכוח שבין הנביא אליהו לה' כפי שהוא בא לידי ביטוי בפסוקים ובמדרש, אך דרכו ומסקנותיו שונות משלי.

רוב ממלכת יהודה ומטילים מצור מאיים על ירושלים. אולם המצור אינו מצליח בגלל שמלאך ה' מכה מאה שמונים וחמישה אלף מחיילי אשור, ויתר הצבא עוזב את המצור וחוזר לאשור.

בפרק הבא, פרק כ, מסופר על מחלה שפקדה את חזקיהו "בימים ההם", כלומר במהלך ימי המצור האשורי על ירושלים. הנביא ישעיהו אומר לחזקיהו שעליו "לצוות לביתו" כי הוא עומד למות. בכל זאת חזקיהו מתפלל, ועל ידי כך הוא ניצל מהמחלה, ומובטחות לו עוד חמש-עשרה שנות חיים. על המפגש הזה שבין ישעיהו לחזקיהו מוסיף המדרש ומרחיב. אביא כאן את המדרש בתרגום חופשי לעברית, על פי הנוסח המופיע בגמרא:

אמר רב המנונא מאי דכתיב מי כהחכם ומי יודע פשר דבר מי כהקדוש ברוך הוא שיודע לעשות פשרה בין שני צדיקים בין חזקיהו לישעיהו. חזקיהו אמר יבוא ישעיהו אלי שכך מצאנו לגבי אליהו שהלך אל אחאב [שנאמר "וילך אליהו להראות אל אחאב"], ישעיהו אמר יבוא חזקיהו אלי שכך מצאנו ביהורם בן אחאב שהלך אל אלישע, מה עשה הקדוש ברוך הוא הביא יסורים על חזקיהו ואמר לו לישעיהו לך ובקר את החולה שנאמר בימים ההם חלה חזקיהו למות ויבא אליו ישעיהו בן אמוץ הנביא ויאמר אליו כה אמר ה' (צבאות) צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה וגו', מאי כי מת אתה ולא תחיה מת אתה בעולם הזה ולא תחיה לעולם הבא. אמר לו למה כל זה? אמר לו משום דלא עסקת בפריה ורביה, אמר לו משום שראיתי ברוח הקדש שיצאו ממני בנים לא טובים. אמר לו למה אתה עוסק בסודות של הקדוש ברוך הוא, מה שהצטווית היה עליך לעשות ומה שטוב מלפני הקדוש ברוך הוא יעשה. אמר לו אם כך תן לי את ביתך לאישה, אולי תגרום זכותך וזכותי וייצאו ממני בנים טובים. אמר לו כבר נגזרה עליך גזירה, אמר לו בן אמוץ כלה נבואתך וצא כך מקובלני מבית אבי אבא אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים (על פי בבלי, ברכות י, ע"א).⁶

בהשוואה למדרש הקודם במדרש זה יש פחות ממה שנקרא "השלמת פערים" ויותר עיסוק בשאלות פרשניות: למה בעצם מגיע לחזקיהו עונש מוות ואיך הוא ניצל מהעונש. גם כאן יש בהתחלה התנצחות בלתי נתפסת בין המלך לנביא

⁶ נוסח דומה מאוד נמצא בילקוט שמעוני, מל"ב, כ, רמז רמ"ב, וגרסה שונה מעט של הסיפור נמצאת במדרש תנא דבי אליהו רבה, פרק ח.

בשאלה מי יבוא למי, ובהמשך יש שיחה קשה בין המלך לנביא. הנביא מתבצר בעמדתו, וחזקיהו צריך לעזור לעצמו כדי להינצל מהגזרה ולהתרפא ממחלתו. ושוב אני מבקש לטעון שהמדרש מביא כאן לידי ביטוי רעיון עמוק שנובע מראייה רחבה של פרקי מסע סנחריב.

בפרק יט מסופר שאחרי שחזקיהו שומע מעבדיו את דברי ההפחדה של רבשקה, שליחו של מלך אשור, הוא שולח אותם אל ישעיהו הנביא כדי שיתפלל בעד העם, "כִּי בָאוּ בָנִים עַד מְשֹׁבֵר וְכַח אֵין לְלֶדָה" (מל"ב יט, ג). תגובתו של ישעיהו עמומה ותמוהה. הוא לא מתפלל כפי שהתבקש, אלא רק אומר שחזקיהו לא יפחד כי סנחריב יחזור לארצו ושם ימות. בינתיים שוב שולח סנחריב את רבשקה לאיים על חזקיהו ואנשי ירושלים, והפחד הולך וגדל. בפעם הזו חזקיהו אינו שולח שליחים אל ישעיהו, אלא עולה בעצמו לבית ה' ומתפלל שם מעומק לבו ומבקש הצלה מה'. והנה, מיד כשהוא מסיים את תפילתו, מגיע ישעיהו ואומר לו: "כֹּה אָמַר יְדֹנָד אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הִתְפַּלֵּלְתָּ אֵלַי... שְׁמַעְתִּי" (שם, כ). הנביא אומר לו שהתפילה שלו עצמו (של חזקיהו) היא זו שה' שמע. חזקיהו המלך לומד כאן שיעור חשוב מאוד: כאשר אתה במצוקה עליך להתפלל בעצמך ועל עצמך, ואי אפשר שמישהו אחר "יעשה את העבודה" בשבילך.

לאור הזווית הזאת שבה התבוננו בפרק יט, נשוב כעת לפרק כ. מה הקשר בין מחלתו של חזקיהו לסיפור מסע סנחריב? המילים שבהן פותח פרק כ – "בימים ההם" – מקשרות לכאורה בין שני הסיפורים, אבל הקשר אינו ברור. והנה בא המדרש שהבאנו לעיל וטווה את הכול ליריעה אחת.⁷ המדרש מדייק משני הפסוקים הראשונים בפרק כ שגם כאן ישעיהו אינו מתפלל אלא רק מבשר למלך את דבר ה', וגם כאן מי שמתפלל הוא הנזקק (חזקיהו), ותפילתו שלו היא זו שנענית.⁸ הפרק מתחיל בציווי של ישעיהו לחזקיהו: "בְּיָמֵים הָהֵם חָלָה חֲזַקְיָהוּ לְמוֹת וַיָּבֵא אֵלָיו יִשְׁעִיָהוּ בֶן אַמּוּץ הַנְּבִיא וַיֹּאמֶר אֵלָיו כֹּה אָמַר יְדֹנָד צֹו לְבִיתְךָ כִּי

⁷ על הקשר בין האגדה לבין הסיפור המקראי בנושא של תפילת חזקיהו בעת מחלתו ראו גם הניתוח אצל מאיר, 1981.

⁸ עפרה מאיר (שם) מתייחסת לאופן שבו המדרש מפרש את הפרק בפני עצמו, ולא בקשר לפרק הקודם, כפי שאנו מנסים לטעון. היא מראה שמחלת חזקיהו היא עונש על כך שלא עסק בפריה ורביה, וכן תגובה אילוקית לכך שהוא עתיד לקבל את פני מלך בבל. גם היא מעלה את הרעיון שהמדרש בא ללמדנו את כוחה של התפילה ושאינן להתיימש מן הפורענות. הקשר היחידי בין פרק כ לפרקים שלפניו שמאיר עומדת עליו הוא לוח הזמנים. היא מביאה את החשבון של שנות מלכותו של חזקיהו, ומראה ש-29 שנות מלכותו נחלקות לפי הפסוקים ולפי המדרש באופן ברור: 14 שנים עד מסע סנחריב, ו-15 שנים אחריו, כפי שהובטחו לו לאחר שהתפלל.

מֵת אֶתָּהּ וְלֹא תִחְיֶיהָ" (מל"ב כ, א). חזקיהו איננו מקיים את מצוות הנביא (שנאמרת בשם ה'!), אלא פועל אחרת: "וַיִּסָּב אֶת פָּנָיו אֶל הַקִּיר וַיִּתְפַּלֵּל אֶל יְדֹנָד... (שם, ב). ואכן, לאחר שחזקיהו מתפלל ה' מגיב באופן דומה לזה שראינו בפרק יט, ואומר שהוא שמע לתפילת חזקיהו והוא ירפא אותו: "כֹּה אָמַר יְדֹנָד אֱלֹהֵי דָוִד אָבִיךָ שְׁמַעְתִּי אֶת תְּפִלָּתְךָ כִּי אֵיחִי אֶת דְּמַעְתְּךָ הִנְנִי רֹפֵא לְךָ... " (שם, ה). על פי הבנתי, המדרש רואה בסיפור האישי של חזקיהו בבואה של הסיפור הלאומי של ירושלים. לפי הפירוש הזה, הוויכוח מי יבוא אל מי איננו קטנוני, אלא מייצג את השאלה מי הוא זה שאחראי על המאמץ הרוחני להצלת העיר והמלך. הדברים הקשים שעוברים בין המלך לנביא על פי המדרש אינם הטחת האשמות, אלא בירור נוקב של השאלה מי יכול להציל את המלך (ובהיבט הלאומי – את ירושלים) על ידי תפילה. בפרק יט הדברים מרומזים מהדרך שבה מוצג הסיפור, בפרק כ הדברים קצרים, אבל ברור מהסיפור שתפילת המלך היא שהצילה אותו מהגזרה. בא המדרש ומרחיב את היריעה ומעמיק את הראייה, מחבר את שני הסיפורים, ומלמד אותנו שבמישור הרוחני הלימוד שלנו בקשר למסע סנחריב צריך להיות סביב הבנת כוחה של התפילה: אם אתה בצרה, אפילו חרב חדה מונחת על צווארך, אפילו נגזרה עליך גזרת מיתה, אפילו מלך האימפריה החזקה ביותר צר עליך – אל תתייאש, וגם אל תפנה למישהו אחר שיתפלל בשבילך, אלא התפלל על עצמך, ותקווה שה' ישמע אותך ויושיעך. אם כן, גם במקרה הזה אפשר לראות שמדרש שמוסיף שיחה שהתנהלה בין גיבורי הסיפור שבתנ"ך, מתבסס על הסיפור עצמו, ומבאר טוב יותר את הסיפור עצמו.

ההשלכה החינוכית של דרך הלימוד שהצעתי כאן היא בשאלה מה צריך אדם מאמין לעשות בעת צרה. יש צדיקים שאפשר ללכת אליהם ולבקש את עזרתם, יש מקומות קדושים שהתפילה בהם יש לה סגולות מיוחדות. אבל בראש ובראשונה אדם צריך לדעת שהוא חייב לעשות את המאמץ בעצמו. עליו לפנות אל ה' ולהתחנן, וכן לפנות אל עצמו פנימה ולעשות חשבון נפש עם עצמו בידיעה שהוא זה שחייב לעשות את העבודה הרוחנית העיקרית במאמץ לעזור לעצמו.

דברים לסיכום: דרך לימוד התנ"ך

מה היא דרך לימוד התנ"ך שאני מציע על פי שתי הדוגמאות שהבאתי? כאשר יש מדרש אגדה שמוסיף על מה שמסופר בתנ"ך עוד פרטים של שיחה, של מעשים, של תגובות או התנהגויות של הדמויות, ראוי לבדוק אם הפרטים שהמדרש מביא קשורים לסיפור המופיע בפרקים שבתנ"ך. במקרים הלא מעטים שבהם המדרש קשור ישירות לסיפור, כשהוא מסייע לחדד נקודות חשובות בסיפור המקראי, או כאשר הוא מעמיק את ההבנה של השאלות העיקריות שבהן הפרקים עוסקים – ראוי וכדאי להיעזר במדרש בהוראת התנ"ך.⁹ דרכו הסיפורית של המדרש מושכת את הלב, ובעזרתה קל לקרב את התנ"ך ללומדים, להמחיש את הרעיונות, לסייע להבנה ולזכירה שלהם ולהפוך את לימוד התנ"ך למעניין ומובן יותר, לימוד שאפשר להפיק ממנו לקחים חינוכיים רלוונטיים לנו ולתלמידינו.

מקורות

- אריאל, י' (1994). *מקדש מלך*. חיספין.
- גנץ, מ' (תש"ע). על מדרש ופרשנות. *המעין*, נב, עמ' 25–30.
- היינמן, י' (1970). *דרכי האגדה*. ירושלים.
- יונגסטר, י' (תש"ס). מקומה של האגדה בלימוד סיפורי המקרא. *צהר*, א, עמ' 43–53.
- כהן, ג' (תשנ"ג). המדרש כדרך להוראת עומק פשוטו של מקרא. *דרך אפרתה*, ג, עמ' 25–32.
- כהן-דורס, ש' (תשנ"ט). שילוב מדרשי אגדה בלימוד המקרא. *שמעתין*, 136, עמ' 122–126.
- מאיר, ע' (1981). סיפור מחלת חזקיהו באגדות חז"ל. *הספרות*, 30–31, עמ' 109–130.
- מאק, ח' (1995). *מדרש האגדה*. תל-אביב.
- סמט, א' (תשס"ג). *פרקי אליהו*. ירושלים.
- פרומן, י' (תשנ"ה). לדמותו של הקנאי: דמותו של אליהו על פי מדרש שלושת המפתחות. *גלת*, ג, עמ' 212–216.
- פרנקל, י' (תש"ן). קווי יסוד לדרכי הוראת מדרשי אגדה. *מים מדלין*, עמ' 56–68.
- פרנקל, י' (1996). *מדרש ואגדה*. תל-אביב.

⁹ כהן (תשנ"ג) מביא דוגמאות של מדרשים שקשורים ישירות לפשוטו של מקרא, ושהוראתם מסייעת להבין טוב יותר את עומק הפשט. גם כהן-דורס (תשנ"ט) מדגיש את חשיבות שילוב המדרש בהוראת המקרא באותם מקרים שבהם המדרש קרוב לפשט, ונותן עומק נוסף להבנת הפשט.

קיציס, ג' (תש"ס). כך היא דרכו (בלימוד ובהוראה) של מקרא: על חשיבותו של מדרש האגדה ללימוד המקרא. *לפנים*, עמ' 161–193.

רוזנברג, י' (תשנ"ז). על מקומה של ההגדה בהוראת התורה שבכתב. *על המקרא ועל הוראתו*, ד, עמ' 1–21.